

فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات مدیریت گردشگری سال نهم - شماره ۲۸ - زمستان ۱۳۹۳
صفحات ۳۹ تا ۷۲

تأثیرات گردشگری بر توسعه پایدار شهری از نظر ساکنان (مورد مطالعه: جزیره قشم)

زهره فنی*

محمد علیزاده طولی**

زینب زحمتکش***

چکیده

گردشگری، از فعالیت های مهم با پیامدهای اقتصادی، اجتماعی و محیطی در شهرهاست. سیاست توسعه گردشگری، رویکردی است که شهر با تأکید بر آن می تواند ضمن افزایش منافع آن، تأثیرات منفی را به حداقل کاهش دهد. تحقیق حاضر با هدف بررسی اثرات اقتصادی، اجتماعی و محیطی گردشگری بر توسعه شهر قشم از منظر ساکنان آن، مطالعه ای اکتشافی و مبتنی بر روش توصیفی-تحلیلی و جمع آوری اطلاعات کتابخانه ای و میدانی است. جامعه آماری پژوهش را تمامی سرپرستان خانوار در شهر تشکیل می دهند که بر اساس فرمول کوکران تعداد ۳۷۱ نفر از آنان از طریق روش نمونه گیری تصادفی ساده انتخاب شدند. داده ها از طریق پرسشنامه گردآوری شده و آلفای کرونباخ ۰/۷۸ حاکی از پایایی مطلوب آن است. اطلاعات از طریق نرم افزار SPSS طبقه بندی و با استفاده از آزمون ناپارامتری کای اسکوئر معنی داری شاخص ها مشخص و تحلیل ها انجام شد. نتایج این پژوهش منتج از تجربیات و نظرات ساکنان شهر، نشان می دهد که گردشگری، با وجود اشتغال زایی، افزایش درآمد و بهبود کمی و کیفی صنایع دستی، سبب بالا رفتن قیمت ها، سوداگری و تغییر کاربری زمین و افزایش ساخت و ساز و از بین رفتن بافت باارزش در شهر و از این رو با وجود منافع اقتصادی، سبب ناپایداری کالبدی شهر شده است. از لحاظ اجتماعی، باعث بهبود وضعیت آموزش و بهداشت، افزایش تعامل شهرندان و امنیت و لذا پایداری نسبی اجتماعی شده ولی از لحاظ محیط زیست، پیامدهای منفی زیادی از قبیل آلودگی های محیطی، افزایش ترافیک، تغییر کاربری های مفید برای محیط زیست شهری همراه بوده که مغایر با اهداف توسعه پایدار شهری است. بنابراین، با برنامه ریزی اصولی و تلاش برای استفاده بهینه از ورود گردشگران می توان وضعیت اقتصادی، اجتماعی، محیطی و کالبدی شهر را بهبود بخشید.

واژگان کلیدی: گردشگری شهری، توسعه پایدار شهری، شهر قشم

* دانشیار گروه جغرافیای شهری دانشگاه شهید بهشتی، تهران (نویسنده مسئول) z-fanni@sbu.ac.ir

** دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران

*** کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه شهید بهشتی، تهران

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۹/۱۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۱۱/۲۶

مقدمه

با گسترش پدیده شهرنشینی به همراه افزایش درآمدهای عمومی و نیز تغییرات سبک زندگی مردم، انگیزه مسافرت و افزایش اهمیت اوقات فراغت برای تامین احتیاجات روحی انسان به امری ضروری مبدل شد. این مهم منجر به ظهور پدیده ای جهانی به نام صنعت گردشگری شده است. از سوی دیگر، محیط‌های شهری بعنوان مراکز تمدن، فرهنگ، سیاست و گاه با ارزشمندترین منابع گردشگری چون پارک‌ها، چشم‌اندازهای طبیعی و فضاهای تاریخی محسوب می‌شوند (سرای، ۱۳۹۲: ۲). امروزه توریسم فراتر از یک صنعت به مثابه یک پدیده پویای جهانی و اجتماعی دارای پیچیدگی‌های خاص خویش است (حیدری چپانه، ۱۳۸۳: ۲۶). بسیاری از کشورهای پیشرفته، گردشگری را بهترین راه اعتلای فرهنگ، ایجاد تفاهم بین‌المللی و دستیابی به درآمدهای سرشار اقتصادی می‌دانند (دخیلی کهنمویی، ۱۳۸۳: ۴). در واقع مهمترین هدف توسعه گردشگری داخلی و خارجی، توسعه اقتصادی و اجتماعی نواحی مقصد است (Sharpley & Richard, 1977: 40). اهمیت سیر و سفر و گردشگری در تعالی فرهنگ و تفاهم بین‌المللی سبب شده که مجمع عمومی سازمان ملل متحد، روز ۲۹ سپتامبر (۵ مهر) هر سال را روز جهانی گردشگری اعلام کند. لذا جابه‌جایی و حرکت انسان‌ها به جز تاثیرات فرهنگی و روحی، ثمرات اقتصادی عظیمی دارد (محلاتی، ۱۳۸۰: ۱۵). در حال حاضر بسیاری از کشورها منافع اقتصادی و اجتماعی خود را از گردشگری شهرهای خود دریافت می‌کنند و درآمدهای گردشگری را برای توسعه زیرساخت‌های شهری بکار می‌برند (Eccles & Casta, 1996: 44). در واقع مهمترین فضاهایی که مورد بازدید و اقامت گردشگران قرار می‌گیرند فضاهای شهری هستند که از دیرباز جذاب‌ترین فضاها را تشکیل می‌داده‌اند، زیرا پیشرفته‌ترین و کاملترین قرارگاه‌های انسانی را تشکیل می‌دهند (کازس، ۱۳۸۲: ۱۰) و دربردارنده مراکز مهم اقتصادی، علمی، تفریحی، پزشکی و غیره هستند. در سراسر جهان شهرهای بزرگ مهمترین مقاصد توریستی را تشکیل می‌دهند (Low, 1993: 1). مطالعات بسیاری نشان داده‌اند (فنی، ۱۳۸۹) که امروزه صنعت گردشگری بویژه شاخه‌ی شهری آن، جایگاه خاصی در اقتصاد کشورها دارد و نقش فعال و موثر در ارتقاء ساختار اقتصادی - اجتماعی و محیطی کشورها بازی می‌کند. گردشگری در بستر محیط جغرافیایی صورت می‌گیرد که متشکل از محیط طبیعی و فرهنگی - اجتماعی است. هر یک از این دو محیط متشکل از عواملی هستند که به نوعی بر گردشگری تاثیرگذار است و از آن تاثیر

می‌پذیرد (میسون، ۱۳۸۷: ۲۳). گردشگری در اثرگذاری و اثرپذیری متقابل با شهر و در یک سیستم انسان-محیط می‌تواند منجر به توسعه پایدار شهر شود. با توجه به اینکه توسعه پایدار به عنوان جریانی مداوم در تغییرات اقتصادی-اجتماعی و زیست محیطی برای افزایش و ترقی رفاه مستمر کل اجتماع تعریف می‌شود و پویایی چند بعدی است، توسعه گردشگری زمانی پایدار و منجر به توسعه پایدار شهری می‌شود که مخرب نبوده و امکان حفظ منابع آب و خاک، منابع ژنتیکی، گیاهی و جانوری را برای آیندگان فراهم آورد. در واقع گردشگری پایدار، گردشگری است که بتواند در محیط در زمانی نامحدود ادامه یابد؛ از نظر انسانی و فیزیکی به محیط زیست صدمه نزد و به توسعه سایر فعالیت‌ها و فرایندهای اجتماعی لطمه‌ای وارد نکند (Butler, 2000: 29). در شهر مورد مطالعه (قشم) نیز گردشگر به عنوان عنصری هوشمند و انسانی و به منزله‌ی ورودی‌های مهم یک سیستم شهری می‌تواند اثرات مثبتی در ابعاد مکانی-فضایی و زمینه‌ساز توسعه پایدار شهر داشته باشد. ضمن اینکه شهر و مدیران شهری نیز در ارتباط متقابل و در راستای بسترسازی مناسب جهت حداکثر بهره‌گیری از مزایای مذکور ناگزیر از تامین ساختها، زیرساختها و تقویت کارکردهای مناسب و متناسب در شهر و پسرکانه آن هستند. در این مقاله، به بررسی اهمیت توسعه گردشگری شهر قشم در ارتقاء جامعه‌ای شاداب و محیط شهری زیست‌پذیر، اقتصاد شایسته، برابری و عدالت و پایداری اقتصاد شهر و در مجموع توسعه پایدار شهری می‌پردازد و بر مدیریت خردمندانه آن نیازمند شناخت اثرات اقتصادی-اجتماعی و زیست محیطی آن در شهرها هستیم. قشم بزرگترین جزیره خلیج فارس به واسطه‌ی دارا بودن پدیده‌های طبیعی و فرهنگی متنوع و گاه بی‌همتا توان بالایی برای تبدیل شدن به یک قطب بزرگ گردشگری در حوزه خلیج فارس دارد (کاظمی، ۱۳۸۶: ۱۴). با طرح موضوع و تبیین توان‌های بالقوه جزیره قشم، این مقاله با بررسی اثرات مثبت و منفی گردشگری در توسعه پایدار شهرها، در صدد تحلیل یافته‌ها و ارائه پاسخ‌های مناسب برای سوالات زیر بوده است:

- چه رابطه‌ی میان گردشگری و توسعه پایدار شهری جزیره قشم وجود دارد؟
- گردشگری چه اثراتی بر وضعیت اقتصادی، اجتماعی و محیط زیستی شهر قشم داشته است؟

اهداف پژوهش

از آنجا که گردشگری، بخصوص گردشگری شهری یکی از مهمترین عوامل دستیابی به توسعه شهری است، اهداف پژوهش حاضر نیز به صورت زیر مطرح است:

- بررسی رابطه‌ی بین گردشگری و توسعه شهری جزیره قشم
- شناخت اثرات مثبت و منفی گردشگری بر ابعاد اقتصادی، اجتماعی و محیط زیستی جزیره قشم با تاکید بر دیدگاه ساکنان

ضرورت تحقیق

توجه به پیچیدگی‌ها و گستردگی فعالیت‌های گردشگری و اثرات آنها بر شرایط اقتصادی- اجتماعی و زیست محیطی شهر، می‌تواند بسترهای لازم برای توسعه پایدار شهری را فراهم آورد. شهر جزیره ای قشم با وجود جاذبه‌های مهم طبیعی و اقتصادی، از توسعه نیافتگی حاد شهری رنج می‌برد و نیازمند شناخت علمی زمینه‌های رشد و توسعه پایدار از جمله ارتباط میان تقویت گردشگری و توسعه پایدار شهر است. از اینرو این مطالعه می‌تواند به شناخت زمینه‌ها و عوامل و سپس برنامه‌ریزی راهبردی گردشگری پایدار شهری آن کمک نماید؛ تحقق این فرایند می‌تواند نقش موثری در توسعه پایدار شهر و نواحی آن داشته باشد.

روش پژوهش

مطالعه حاضر از نوع اکتشافی و مبتنی بر روش توصیفی- تحلیلی است. برای جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات، از دو روش کتابخانه‌ای و میدانی استفاده شده است. در روش میدانی پرسشنامه خانوار تهیه و داده‌ها و اطلاعات مورد نظر جمع‌آوری شده است. با توجه به پیمایشی بودن تحقیق، از روش نمونه‌گیری تصادفی استفاده و به جامعه آماری تعمیم داده شده است. جامعه آماری تحقیق شامل خانوارهای ساکن در شهرهای جزیره قشم است. جزیره قشم شامل سه شهر قشم، درگهان و سوزا است که براساس سرشماری سال ۱۳۹۰ دارای ۴۱۹۸۱ نفر و ۱۰۸۶۰ خانوار می‌باشد. برای تعیین حجم نمونه آماری از روش نمونه‌گیری کوکران استفاده شد.

$$(1) n = \left(\frac{Nz^2pq}{Nd^2+z^2pq} \right) \rightarrow \frac{(10860) \times (1.96)^2 \times (0.5) \times (0.5)}{(10860) \times (0.1)^2 + (1.96)^2 \times (0.5) \times (0.5)} = 371$$

N = حجم نمونه p = احتمال وجود صفت (۰,۹۵) n = حجم

q = احتمال عدم وجود صفت d = خطای نمونه گیری (۰,۱) z = ۰,۹۶

براساس این روش ۳۷۱ سرپرست خانوار به عنوان نمونه آماری مشخص شد. توزیع حجم نمونه در مناطق شهری جزیره براساس جمعیت شهرها بوده است (جدول ۱). پس از تعیین حجم نمونه با استفاده از روش نمونه گیری تصادفی، پرسشنامه های مورد نظر در شهرهای جزیره تکمیل شد. این پرسشنامه برای ارزیابی اثرات گردشگری شهری طراحی شده بود که شامل ۳۲ گویه در قالب طیف لیکرت پنج قسمتی (خیلی کم = ۱، کم = ۲، متوسط = ۳، زیاد = ۴، خیلی زیاد = ۵) بود. سنجش پایایی پرسشنامه با بهره‌مندی از روش آلفای کرونباخ انجام شد که مقدار آن برابر ۰/۷۸. بدست آمد. ذکر است اطلاعات به دست آمده از طریق نرم افزار SPSS طبقه بندی شد، و با استفاده از آزمون ناپارامتری کای اسکوئر معنی داری شاخص‌ها مشخص شده و تحلیل‌های مورد نظر صورت گرفته است. برای پردازش داده‌ها نیز از نرم افزار آماری SPSS نسخه ۱۹ استفاده گردید.

پیشینه پژوهش

گارسیا فالکن و مدینا مانوز (1999) در مقاله‌ای به جنبه‌های فرهنگی - اجتماعی، محیطی، بخصوص اقتصادی اشاره کرده‌اند و راهکارهایی جهت تدوین استراتژی‌هایی برای توسعه صنعت توریسم پایدار در جزیره گران کاناریا پیشنهاد داده‌اند و توسعه پایدار را به عنوان یک نیاز ضروری برای دستیابی به اهداف اقتصادی بدون از بین رفتن محیط طبیعی می‌دانند (Garcia Falcon and Medina, 1999: 336).

کیونگامی (2002)، در پژوهشی با عنوان «بررسی اثرات گردشگری بر کیفیت زندگی مردم»، نشان دادند که اثرات گردشگری با حوزه‌های مختلف زندگی به طور قابل توجهی ارتباط دارد و گاهی ساکنان از اثرات منفی گردشگری احساس عدم امنیت را داشته‌اند، و بین اثرات اقتصادی گردشگری و رضایت از رفاه مادی و نیز تاثیر اجتماعی گردشگری و رضایت جامعه ارتباط مهمی وجود دارد (Kyungmi, 2002: 1).

ضرابی و همکار (۱۳۹۰)، در پژوهش خود با عنوان «سنجش تأثیرات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و زیست محیطی توسعه گردشگری از دیدگاه ساکنان»، اثرات گردشگری بر توسعه شهری شهرستان مشکین شهر را مورد بررسی قرار داده و به این نتیجه رسیده است که توسعه گردشگری در این شهر آثار نامطلوبی را در محیط زیست به وجود

آورده است. همچنین توسعه گردشگری در توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی این شهرستان تاثیراتی داشته است (ضرابی و همکار، ۱۳۹۰: ۳۷).

شهبایان (۱۳۹۰)، در پژوهش خود تحت عنوان «بررسی نقش و اثرات گردشگری در توسعه پایدار شهر؛ با تاکید بر ادراک ساکنان» به بررسی نقش و اثرات گردشگری در توسعه پایدار شهری پرداخته و به این نتیجه رسیده است که بین توسعه پایدار و گردشگری پایدار ارتباط دو طرفه ای برقرار است و برای آنکه گردشگری بتواند به توسعه پایدار شهر کمک کند باید اثرات آن در شهر شناسایی شده و مورد توجه کامل قرار گیرد (شهبایان، ۱۳۹۰: ۱۲۱).

کازمی (۱۳۸۲) در مقاله «آثار اقتصادی و فرهنگی توسعه جهانگردی از دیدگاه ساکنان» به بررسی و تحلیل دیدگاه ساکنان مقصدهای گردشگری نسبت به آثار اقتصادی و فرهنگی این پدیده براساس پژوهش‌های انجام شده می‌پردازد و به این نتیجه رسیده که شناسایی آثار واقعی جهانگردی در ادراک و نگرش ساکنان در توسعه این صنعت تاثیر بسزایی دارد (کازمی، ۱۳۸۲: ۱).

صیدایی و همکار (۱۳۹۱) در پژوهشی پیامدها و اثرات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی حاصل از توسعه گردشگری را در شهر کرمانشاه مورد بررسی قرار داده‌اند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که با توجه به توانمندیهای شهر کرمانشاه، ۱۷ درصد از تغییرات اقتصادی و ۱۶ درصد از تغییرات اجتماعی در جهت توسعه و پیشرفت شهر مربوط به بخش گردشگری می‌باشد (صیدایی و همکار، ۱۳۹۱: ۹۶-۹۵).

هاشمپور و همکاران (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی اثرات اقتصادی و زیست-محیطی گردشگری شهری از دیدگاه شهروندان مطالعه موردی: شهر بابلسر» به بررسی اثرات اقتصادی، اجتماعی و محیطی گردشگری از نظر شهروندان پرداخته است و از طریق آزمون تی تک نمونه‌ای نشان داده است که بین متغیر گردشگری و متغیرهای توسعه اقتصادی و آلودگی محیط زیست رابطه معناداری وجود دارد، بطوری که ۹۶ درصد از شهروندان تاثیر گردشگری را بر مولفه‌های اقتصادی و ۹۸ درصد از شهروندان تاثیر گردشگری را در آلودگی‌های محیطی، متوسط تا خیلی زیاد می‌دانند (هاشمپور و همکاران، ۱۳۹۱: ۴۹).

مبانی نظری تحقیق

گردشگری

واژه گردشگری^۱ نخستین بار در سال ۱۸۱۱ میلادی در مجله ورزشی انگلیسی اسپورت ماگزین آمده و در آن زمان این لغت به معنای مسافرت به منظور تماشای آثار تاریخی و بازدید از مناظر طبیعی برای کسب لذت به کار می‌رفت (صالحی فرد، ۱۳۹۰: ۹). لغت توریسم از کلمه تور به معنای دور زدن، رفت و برگشت بین مبدا و مقصد و چرخش که از یونانی به اسپانیا، فرانسه و نهایتاً به انگلیس راه یافت (Oxford, 1970, 189). سازمان جهانگردی WTO گردشگری را مجموعه کارهایی میدانند که یک فرد در سفر و در مکانی غیر از محیط عادی خود انجام می‌دهد، این سفر بیش از یک سال طول نمی‌کشد و هدف سرگرمی و تفریح، استراحت، و فعالیت‌هایی از این قبیل است (WTO, 1995). گردشگری فعالیتی است با آثار اقتصادی بی‌شمار که تبعات زیست محیطی و اجتماعی فراوانی به همراه دارد و توجه کامل به هر کدام از اجزاء این پدیده حیاتی است (Kyungmi, 2002: 2). گردشگری یکی از مهمترین بخش‌های اقتصادی نه فقط در مورد کشورهای صنعتی، بلکه برای کشورهای در حال توسعه و نیز کشورهای عقب مانده است (شارپلی و همکار، ۱۳۹۱: ۱۹). گردشگری از جریانهای جهانی و بیانگر ترکیب امور اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی است و می‌تواند به کشورهای در حال توسعه در حل مشکلات بیکاری و فقر کمک کند (holjeva, 2003:132). گردشگری در یک کلیت در برگیرنده جریانی از سرمایه انسان، فرهنگ و کنش متقابل میان آنهاست که در فضاهای جغرافیایی آثار مختلفی بر جای می‌نهد. ایجاد درآمد و اشتغال برای ساکنان محلی در عرضه فضا برای استفاده گردشگران یکی از این آثار است (bredenham, 2004, 7).

گردشگری شهری

گردشگری در چارچوب الگوهای فضایی خاصی عمل می‌کند که یکی از این الگوها، گردشگری شهری است. شهرها معمولاً با جاذبه‌های متنوع و بزرگی شامل موزه‌ها، بناهای یادبود و مکانهای تاریخی، گردشگران بسیاری را جذب می‌کند (Hall, 2006: 212). یکی از مهمترین مقاصد که روندهای گردشگری جهان را در دهه‌های گذشته تحت تأثیر قرار داده، مراکز شهری است. رشد سفرهای کوتاه مدت این مقاصد را به یکی از اصلی‌ترین مراکز گردشگری تبدیل نموده که تا حدودی تغییر سبک زندگی را در سالهای اخیر نشان می‌دهد. مردم مقاصد گردشگری را می‌خواهند که به راحتی و به

سرعت قابل دسترسی باشند. این شرایط برای مقاصد نزدیک و قابل دسترسی بسیار سودمند بوده و باعث توسعه گردشگری شهری شده است (رهنمایی، ۱۳۷۸: ۱۹). گردشگری شهری که ترکیب پیچیده‌ای از فعالیت‌های مختلف است که از به هم پیوستن ویژگی‌های محیطی و میزان توانمندی و کشش شهر در جذب گردشگران و ارائه خدمات به آنها به وجود می‌آید که با دو انگیزه و هدف اصلی متفاوت پنداشته می‌شود که عبارتند از: تجارت و فرهنگ. فضای گردشگری شهری، فضایی است که منابع گردشگری در آن وجود دارد (موحد، ۱۳۸۶: ۳۴). هنگامی که یک شهر تبدیل به مقصد گردشگری می‌شود، کیفیت زندگی، سیستم‌های ارزشی، روابط خانوادگی، نگرشها، آداب، سنن و الگوهای رفتاری و بسیاری از مولفه‌های دیگر اقتصادی - اجتماعی و زیست محیطی آن تحت تاثیر قرار می‌گیرد (کاظمی، ۱۳۸۲: ۲). بنابراین با یک برنامه‌ریزی منسجم در رابطه با گردشگری شهری با تاکید بر رهیافت طولانی مدت و جامع و هماهنگی با اهداف توسعه‌ی پایدار شهری، تا حد زیادی از نتایج منفی گردشگری بر اقتصاد و اجتماع و محیط زیست شهر جلوگیری می‌شود.

توسعه پایدار شهری

در دهه‌های اخیر یکی از ارکان اساسی توسعه پایدار، دستیابی به توسعه پایدار شهری بوده است (فنی، ز، ۱۳۹۳: ۱۱۵). در این راستا مطالعات و برنامه‌ریزی‌هایی برای یافتن اصول و راهکارهای کاربردی در برنامه‌های توسعه شهری صورت گرفته و اندیشه توسعه شهری پایدار از جنبه‌های گسترده‌ای مورد نقد بوده است. در واقع هدف فرایند توسعه شهری پایدار دستیابی به وضعیت پایداری جوامع شهری می‌باشد؛ فرایندی که هدف آن ایجاد یا تقویت ویژگی‌های پایداری در زندگی اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست-محیطی شهر است. شرایط جامع پایداری زمانی فراهم می‌شود که مجموعه‌ای از پایداری اجتماعی باهدف عدالت اجتماعی، پایداری اقتصادی باهدف بقای اقتصادی و پایداری زیست محیطی باهدف تعادل اکولوژیک بوجود آید. از این رو با توجه به اهمیت مقوله پایداری در اهداف توسعه شهرها، دامنه گسترده‌ای از مجموعه نیازهای اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، اکولوژیکی و کالبدی برای حرکت به سوی پایداری مورد توجه است که می‌تواند در قالب شاخص‌های پایداری شهر تعریف و تدقیق گردد.

نظریه توسعه پایدار شهری، حاصل بحث‌های طرفداران محیط‌زیست درباره مسائل محیط‌زیستی شهر برای حمایت از منابع محیطی ارائه شد. توسعه پایدار شهری نیازمند شناسایی محدودیت‌های محیطی برای فعالیت‌های انسانی در ارتباط با شهرها و تطبیق روش‌های طراحی در این محدودیت‌هاست. در این نظریه موضوع نگهداری منابع برای حال و آینده از طریق استفاده بهینه از زمین و وارد کردن ضایعات به منابع تجدیدناپذیر مطرح است (Blowers, 1994: 45) و (Simmons, 1998:85). چوگول اظهار می‌دارد که توسعه پایدار، به حداقل رساندن مصرف منابع تجدید نشونده در راس اهداف خود و استفاده پایدار از منابع تجدید شونده، جذب ظرفیت‌های محلی و پاسخگویی به نیازهای بشر را مد نظر قرار می‌دهد (Choghull, 1993: 5). در اجلاس جهانی برلین (۲۰۰۰) توسعه شهری پایدار به شکل زیر تعریف می‌شود: ارتقای کیفیت زیست شهری، در بخش‌های اکولوژیک، فرهنگی، سیاسی، تاسیساتی، اجتماعی و اقتصادی بدون اعمال هرگونه فشاری بر نسل‌های آینده که در نتیجه کاهش سرمایه‌های طبیعی و انحصارات محلی پدید می‌آید (زاهدی، ۱۳۸۵: ۶۰).

ارتباط گردشگری و توسعه پایدار شهری

ارتباط میان گردشگری و توسعه شهری پایدار، از سه بعد اصلی: جامعه (جامعه شاداب)، اقتصاد (اقتصاد شایسته) و اکولوژی (محیط زیست) تشکیل شده است. از آنجایی که هدف از ترکیب این سه با یکدیگر رسیدن به توسعه پایدار است (WTO, 2001) حد مورد نیاز مقوله‌های پایداری، تعادل و کیفیت در هر یک از این ابعاد است. اولاً جامعه باید شاداب، یعنی مفهوم مدنیت را در خود درک کرده باشد، به عبارت دیگر مردم از زندگی در آن اجتماع راضی باشند و در حالی که مشارکت گسترده‌ای در اداره امور دارند، مفهوم حقوق شهروندی و برابری در روح آن اجتماع تجلی یافته باشد. محیط قابل زیست نیز نشان از تعادل و کیفیت اکوسیستم‌های محلی مانند هوا، آب، خاک و غیره داشته و نحوه ارتباط انسان و طبیعت را مشخص می‌سازد و بر پایداری منابع و ظرفیت محیط تأکید دارد. در نهایت اقتصاد شایسته به معنی در جریان بودن حداقل درصدی از درآمدهای عام اقتصادی در جامعه است، که قابلیت تأمین بنیادی و اساسی نیازهای اولیه و روزمره ساکنان را داشته باشد. بر این اساس توسعه پایدار تنها در صورتی دست‌یافتنی است که این سه بعد باهم ترکیب شوند (شهبان، ۱۳۹۰: ۳). بدین ترتیب گردشگری شهری در

صورتی می‌تواند به توسعه پایدار شهر کمک نماید که در راستای اهداف و زمینه های پایداری که بدان اشاره گردید، باشد. به طور کلی توسعه پایدار شهر مرهون تعاملات پایدار، سازنده و نظام وار انسان با انسان (در ابعاد مختلف) و انسان با محیط (در بعد طبیعی و اکولوژیکی) آن می باشد. تعاملاتی که بر اثر آن در طول زمان شهر، از نظر زیست قابل سکونت، از نظر اقتصادی با دوام و از نظر اجتماعی همبسته و از نظر کالبدی زیبا می‌گردد. شهرها معمولاً جاذبه های متنوع و بزرگی شامل موزه ها و بناهای یادبود و مکان های تاریخی دارند که گردشگران بسیاری را جذب می‌کند. انگیزه‌های دیگر عبارتند از: دیدار دوستان و خویشاوندان، حضور در نمایشگاه ها و کنفرانس ها، بازدید از میراث فرهنگی، سفرهای مذهبی و حضور در مراسم محلی و رفع مسائل درمانی - بهداشتی (Hall, 2006: 167).

ایجاد و توسعه انواع مراکز اقامتی مدرن، فضاهای تفریحی و سرگرمی، فضاهای خرید بزرگ شهری، موزه‌ها و مراکز فرهنگی و هنری بویژه فرهنگ و هنر بومی با هدف توسعه گردشگری، موجب بهره‌مند شدن ساکنین شهر و گردشگران شهری از این خدمات خواهند بود. بنابراین در حال حاضر با توجه به گستردگی مدیریت شهری در کلان شهرهای کشورها، بهره‌گیری از جاذبه‌های توریستی، می‌تواند نقش موثری در معرفی شهرها به عنوان یک جاذبه گردشگری جهانی و تاثیر فراوانی در اقتصاد این شهرها داشته باشد. ایجاد و توسعه فضاهای شهری مناسب، بازسازی فضاهای به ظاهر متروک و مرده برای احیا جنبه‌های کهن جامعه از جمله آثار توسعه گردشگری شهری است (نوربخش، ۱۳۸۹: ۳۲). فضاهای گردشگری در شهرهای معاصر را می‌توان به ۲ دسته تقسیم کرد: ۱- فضاهای مدرن یا جدید نظیر پارک‌ها، مراکز فروش مدرن، فرهنگسراها، میادین، پلاژها و ۲- فضاهای سنتی نظیر امام زاده‌ها، گورستان‌ها و باغ‌ها، سایر اماکن تاریخی (انوری، ۱۳۸۶: ۲۰).

اثرات گردشگری در توسعه پایدار شهری

از آنجا که هدف تحقیق بررسی اثرات گردشگری در توسعه شهری است، به تفکیک ابعاد سه گانه توسعه شهری (اقتصادی، اجتماعی، محیطی) و تاثیرات گردشگری بر آنها پرداخته می‌شود.

اثرات اقتصادی

در بسیاری از کشورهای جهان گردشگری را به عنوان یکی از بخش‌های کلیدی برای توسعه و پیشرفت اقتصادی در نظر می‌گیرند و مهمترین اثر آن ایجاد اشتغال و درآمد است. میزان این تاثیر بستگی به نوع سرمایه‌گذاری و جایگاه این صنعت در اقتصاد ملی دارد (نوربخش و همکار، ۱۳۸۹: ۳۰). در مجموع اثرات اقتصادی مستقیم و غیر مستقیم گردشگری در توسعه شهری را می‌توان در موارد زیر خلاصه کرد:

- ایجاد اشتغال و افزایش درآمد عمومی در سطح جامعه
  - ورود سرمایه‌ها و سرمایه‌گذاری‌های خارجی به شهرها
  - معرفی شهر به عنوان یک قطب گردشگری
  - افزایش تعداد شاغل در امور مرتبط با گردشگری
  - رشد ساخت و ساز و نوسازی در سطح شهرها
  - به کارگیری توانایی‌های موجود محلی
- این مزایا را می‌توان در سطوح ملی، منطقه‌ای و محلی مورد ارزیابی قرار داد، طبق نظر پیرسون (۱۹۸۹) و دیسون (۱۹۹۵) عواقب منفی گردشگری شامل:
- تورم افزایش عمومی قیمت‌ها
  - مشاغل فصلی و بیکاری
  - افزایش قیمت زمین
  - توسعه بخش خدمات و تحلیل تولید کالایی
  - کاهش خدمات عمومی همگانی
  - توسعه نامتعادل منطقه (منبع: همان، ۳۱)

اثرات اجتماعی

- برخی از سودمندترین اثرات گردشگری بر جامعه شامل این موارد می‌باشد:
- افزایش غرور، تقویت ارزش‌ها، سنن محلی و فرهنگ بومی
  - افزایش تماس گردشگران با شهروندان و تقویت ارتباطات بین فرهنگی
  - احیاء هنرها و صنایع دستی محلی
  - بهبود زندگی اجتماعی و فرهنگی جامعه محلی
  - حفاظت و نگهداری بهتر از آثار فرهنگی و ابنیه تاریخی

کارتیر (۱۹۹۶) معتقد است اثرات اجتماعی منفی گردشگری می تواند مواردی از قبیل:
- آسیب دیدن فرهنگ بومی در اثر برخوردهای مکرر با گردشگران با فرهنگ های متفاوت

- آسیب رسیدن به ابنیه و آثار تاریخی در اثر ازدیاد مراجعه
- تولید زیاد صنایع دستی بدون کیفیت و تجاری شدن فرهنگ و صنایع دستی
- افزایش جرم، جنایت و دزدی و افزایش فحشا و بی بند و باری
- بروز تعارضات بین ساکنان شهر (Haly and elt, 2005: 649).

اثرات محیط زیستی

بستر اصلی فعالیت های مربوط به گردشگری محیط است. بنابراین حتی گردشگری به منظور بقای خود ناگزیر به حفظ محیط زیست و منابع طبیعی است. این امر باعث شده گردشگری تاثیرات عمده ای بر محیط زیست داشته باشد که از مهمترین تاثیرات مثبت آن بر محیط زیست عبارتند از:

- کمک به حفاظت از منابع طبیعی و حیات وحش، از جمله محیط های دریایی، احداث پارکها و حفاظت گاه های ملی و منطقه ای.
- افزایش آگاهی مردم نسبت به ارزش های محیطی
- بهسازی محیط زیست و چشم اندازهای طبیعی
- توسعه فضای سبز شهری
- و اثرات منفی گردشگری شامل موارد زیر است:
  - تخریب منابع طبیعی
  - آلودگی آب و هوا و صوت
  - تخریب یادمان های باستانی
  - افزایش حجم زباله ها در منطقه (هاشم پور و همکاران، ۱۳۹۱: ۵۵).

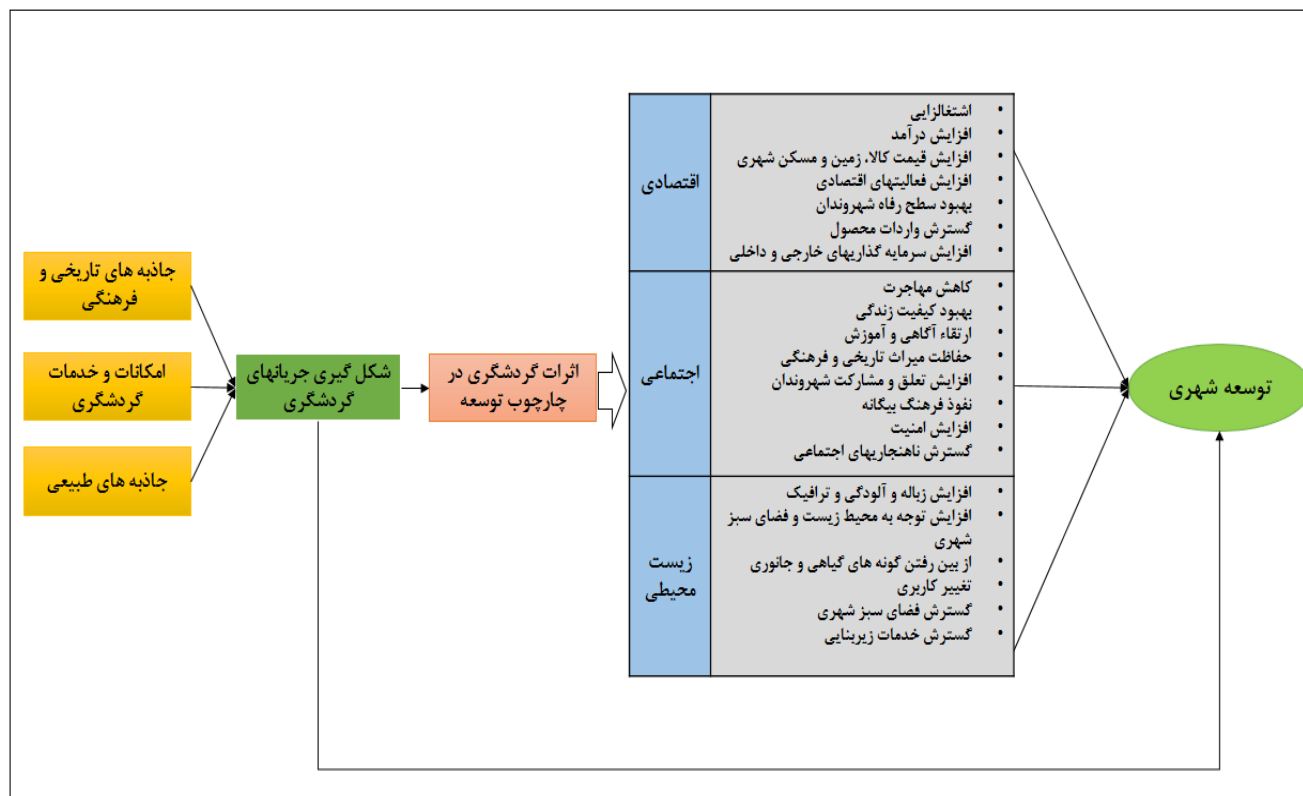
منطقه مورد مطالعه

محدوده مورد مطالعه، شهرهای جزیره قشم از توابع استان هرمزگان، به عنوان بزرگترین جزیره در نزدیکی دهانه ی تنگه ی هرمز در خلیج همیشه فارس است (جعفری، ۱۳۶۳: ۲۴). آب هوای منطقه در تابستان بسیار گرم و در فصول زمستان و بهار از آب و هوای معتدلی

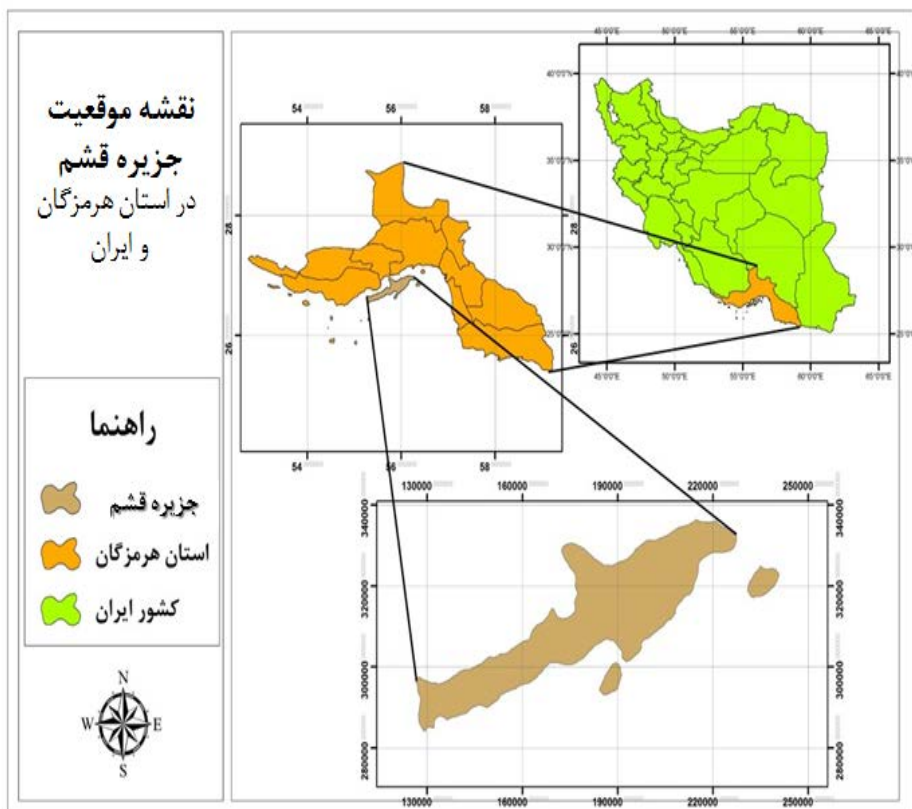
برخوردار است. این جزیره شامل ۳ شهر با نامهای قشم، درگهان، و سوزا می باشد که هر سه شهر موقعیتی ساحلی دارند. شهر قشم در شرقی ترین نقطه جزیره و فاصله آن با شهر بندرعباس ۲۲ کیلومتر است. این شهر دارای چندین بندرگاه مهم مسافربری، تجاری و ماهیگیری می باشد. شهر درگهان ۲۰ کیلومتری و غرب شهر قشم واقع شده است این شهر از زمان های دور مرکز تجاری جزیره قشم و مهمترین بندرگاه این نواحی بوده و می باشد. در حال حاضر نیز با داشتن مراکز تجاری متعدد و مشهور خودش میعادگاه خیل عظیمی از گردشگران می باشد. شهر سوزا در ۳۹ کیلومتری جنوب غربی شهر قشم و در موقعیتی ساحلی واقع شده است و تنگه معروف و استراتژیکی هرمز در محدوده آن است. دره های موسوم به تنگ کلمون^۱ و لرد^۲ در دو کیلومتری شمال غربی سوزا قرار دارند که آبریز هر دو با هم یکی شده و به خلیج فارس می ریزند. از شمال و شمال غرب به دامنه ارتفاعات و اراضی سرسبز باغ ها و نخلستان ها، از شرق به اراضی تپه ماهور و دارای پوشش گیاهی پراکنده محدود می گردد.

---

1. KALAMUN
2. LORD

شکل ۱: مدل مفهومی تحقیق (منبع: نگارندگان)

نقشه ۱: موقعیت جزیره قشم

جدول (۱) شمار جمعیت، خانوار و حجم نمونه ها، جزیره قشم ۱۳۹۰

شهر	جمعیت	خانوار	حجم نمونه
قشم	۲۸۶۰۲	۷۵۲۴	۲۵۶
درگهان	۸۶۶۷	۲۱۹۸	۷۵
سوزا	۴۷۱۲	۱۱۳۸	۴۰
جمع	۴۱۹۸۱	۱۰۸۶۰	۳۷۱

منبع اصلی: مرکز آمار ایران؛ نتایج سرشماری نفوس ۱۳۹۰ کشور.

براساس نتایج سرشماری ۱۳۹۰ جمعیت شهری این جزیره ۴۱۹۸۱ نفر و ۱۰۸۶۰ خانوار است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰). مطالعات صورت گرفته در مورد تحولات جمعیتی این شهر نشان می‌دهد (زیاری و همکاران، ۱۳۸۸: ۳۹) جمعیت شهر از ۹۶۸۲ در سال ۱۳۶۵ به ۲۵۳۲۰

نفر در سال ۱۳۸۵ افزایش یافت و نرخ رشد از ۳/۳ به ۶/۴ درصد رسید. طبق مطالعات نگارندگان، جمعیت شهر در سال ۱۳۹۰ به ۴۱۹۸۱ افزایش یافته که بر نرخ بالای رشد جمعیتی و از اینرو اقتصادی و گردشگری آن دلالت دارد.

یافته های تحقیق

ویژگیهای گردشگری منطقه

سواحل خلیج فارس و دریای عمان در زمینه فعالیتهای گردشگری اهمیت فراوانی دارند؛ در این میان جزیره قشم با برخورداری از چشم‌اندازهای طبیعی و آثار فرهنگی ارزش گردشگری ویژه ای دارد. این جزیره دارای یک فصل تابستانی هفت ماهه و یک فصل بهاری پنج ماهه است. اگر چه در دوره تابستانی با توجه به کارکرد این جزیره در منطقه آزاد بویژه از نظر تجاری گردشگران را به سوی خود می کشاند ولی در فصل بهاری به جهت مناسب بودن شرایط اقلیمی و چشم انداز زیبای طبیعت جزیره، حضور گردشگران پررنگتر می شود. بنابراین جزیره به لحاظ موقعیت جغرافیایی ویژه و برخورداری از ظرفیتهای توان های محیط طبیعی و فرهنگی می تواند هزاران نفر گردشگر را به سوی خود جلب کند (منشی زاده و همکار، ۱۳۸۰ صص ۵-۶). شهرهای جزیره از جاذبه های طبیعی و فرهنگی زیادی برخوردار است که در ادامه به تفکیک مورد بحث قرار می گیرد: جاذبه- های طبیعی: جاذبه‌هایی نظیر ناهمواری، دریا و سواحل

زیبای شنی و نقره ای، ساحل دلفین، ماهیگیری و تفریحی، پوشش گیاهی، نخلستانها، اشکال فرسایشی تپه ها، کوه های مخروطی سفید (برهوت)، احجام و تندیس های طبیعی، دره های فرسایش یافته توسط باد، مناطق حفاظت شده و ژئوپارک، مناظر و چشم اندازهای بدیعی را خلق می کند که می تواند پذیرای هزاران گردشگر باشد.

جاذبه‌های فرهنگی، مذهبی و اجتماعی: موزه جهانی ژئوپارک قشم یکی از کاملترین موزه های حیات وحش ایران از جهت تنوع زیستی است که در مساحتی بالغ بر ۱۰۰۰ متر مربع بیش از سه هزار نمونه جانوری را در خود جای داده است. مسجد جامع قشم، مقبره- های مقدس، مقبره سیدان، مقبره شیخ زین العباد، زیارتگاه بی بی مریم بخش هایی از مهمترین مکان‌های مذهبی شهرهای قشم هستند که قدمت زیادی دارند. ویژگی‌های نظیر فرهنگ و آداب و رسوم شامل مراسم مولود خوانی، مراسم عروسی و رقص سنتی (عزوا)، نوروز صیاد، مراسم قبله دعا، گویش‌های محلی، غذاهای محلی و موسیقی بومی سنتی،

نمایش سنتی شوشی، لباس‌های بومی زنان و مردان، نگاره‌های حنا، فولکلور (فرهنگ مردم قشم)، صنایع دستی و سوزن‌دوزی‌های زنان قشم می‌تواند عطش گردشگران علاقمند به فرهنگ و مذهب را سیراب نماید

جاذبه‌های تاریخی: معماری سنتی مساجد، بادگیرها، قلعه‌های تاریخی دروه صفویه، سدهای تاریخی دوره ساسانیان، نیایشگاه ناهید، قبرستانهای انگلیسی، آب انبارهای قدیمی، غارهای خربس، تپه تاریخی کولقان و قلعه پرتقالیها از جمله جاذبه تاریخی است که در منطقه وجود دارند.

جاذبه‌های ورزشی- تفریحی: شنا، غواصی، ماهیگیری، اسکی رو آب، قایق‌سواری، جت اسکی، آب بازی، پیاده‌روی، شترسواری، پارکها و پلاژهای ساحلی و پارکهای خانواده از جاذبه‌های ورزشی و تفریحی در این منطقه است. تمامی شهرهای جزیره در کنار سواحل قرار گرفته‌اند و بیشتر امکانات تفریحی اشاره شده را دارند.

جاذبه‌های تجاری: بازار سنتی قشم و درگاهان که از قدیم فعال بوده و امروزه همچنان نقش عمده‌ای در عرضه انواع محصولات دارند. درسالهای اخیر بازارهای جدیدی به صورت مجتمع نیز به وجود آمده‌اند که بخش عمده‌ای از گردشگران جزیره از آنها بازدید و خرید می‌کنند. این مجتمع‌ها دارای امکاناتی همچون: شعبه بانکها، واحد فروش برگ سبز، موزه، سالن بازیهای کامپیوتری، شهربازیهای سرپوشیده برای بچه‌ها، رستورانهای سنتی و مدرن، سالن بیلارد، نمایندگی‌های انواع محصولات خارجی و داخلی هستند. از جمله این مجتمع‌ها می‌توان به بازار ستاره، بازار بزرگ فردوسی، بازار پردیس، سیتی سنتر قشم، بازار صدف، دو دلفین، نور اشاره نمود.

امکانات و خدمات گردشگری منطقه مورد مطالعه

امکانات و خدمات حمل و نقل: یکی از مهمترین عوامل زیربنایی توسعه گردشگری وجود شبکه حمل و نقل و راه‌های ارتباطی می‌باشد که متأسفانه در کشور ما آن طور که انتظار می‌رود، بدان توجه چندانی نشده است (ناجی، ۱۳۷۴: ۲۳).

برای ورود به جزیره قشم گردشگران می‌توانند از طریق راه دریایی و هوایی اقدام نمایند. جزیره قشم دارای یک فرودگاه بین‌المللی است که بسیاری از گردشگران خارجی و داخلی به طریق وارد جزیره می‌شوند. از طریق دریا جزیره دارای دو اسکله بزرگ است: (۱) اسکله شهید ذاکری در شهر قشم برای جابجایی مسافران از طریق شناورهای دریایی که

مسیر آن قشم - بندرعباس است. ۲) اسکله لافت در بخش مرکزی جزیره که قابلیت جابه‌جایی مسافران و خوردرو با شناورهای خاص را دارد. از طریق این اسکله مسافران می‌توانند با اتوبوس یا با خودروی شخصی وارد جزیره شود. البته این نکته قابل ذکر است در این محل پروژه احداث پل خلیج فارس با طول ۱۸۰۰ متر در دست اجراست که با بهره‌برداری از آن گردشگران می‌توانند به راحتی وارد جزیره شوند.

از طریق مصاحبه با گردشگران مشخص شد که خدمات حمل و نقل و راه‌های درون شهری از کیفیت متوسطی برخوردار است. راه‌های درون شهری و برون شهری عموماً آسفالت‌نمی‌باشد و از کیفیت متوسطی برخوردار است. از طرفی دیگر بدلیل اینکه جزیره قشم منطقه آزاد تجاری است، بیشتر وسایل حمل و نقل استاندارد بوده و در مصاحبه از گردشگران مشخص شد که نسبت به وسایل نقلیه (اتوبوس‌ها و تاکسی‌ها) از رضایت کافی برخوردار بودند. برای دسترسی به سواحل در نقاط مختلفی خاکریزی شده که دسترسی به آن را برای گردشگران آسان نموده است. به لحاظ امنیت راه‌های بین شهری تقریباً مناسب بوده و نیروی انتظامی (به‌خصوص در فصول گردشگری) نظارت فراوان دارد. امکانات اقامتی، پذیرایی، تفریحی و رفاهی: یکی از ابزارهای اساسی صنعت جهانگردی تاسیسات، امکانات سیاحتی و اقامتی است. در شهر قشم و در گهان تعداد زیادی هتل با درجه کیفی ۵ ستاره تا ۱ ستاره وجود دارد. انواع مسافرخانه، خانه و سوئیت‌های اجاره‌ای از جمله امکانات اقامتی می‌باشد که در اختیار گردشگران قرار می‌گیرد. آژانس‌های گردشگری مختلفی در شهر قشم وجود دارد که به گردشگران بصورت تور یا شخصی خدمات‌رسانی می‌کند، خدماتی همچون فراهم کردن اقامت، بازدید گردشگران از اماکن تاریخی و تفریحی را ارائه می‌دهند. از لحاظ امکانات پذیرایی نیز انواع رستورانهای مدرن و سنتی در سطح شهرهای جزیره وجود دارد. در کنار سواحل، پارکهای تفریحی احداث شده است که دارای امکاناتی همچون سکوهایی هابی با سایبان برای چادرزدن مسافران، آلاچیق‌های مشرف به دریا، پارکینگ، سرویسهای بهداشتی، فضای سبز، زمین‌های ورزشی، رستورانهای دریایی، بازارچه‌های صنایع دستی، جت اسکی، برنامه‌های تفریحی شنا، قایق‌رانی و ماهیگیری و... می‌باشد.

بررسی اثرات گردشگری در منطقه

برای بررسی اثرات گردشگری بر توسعه شهری در منطقه مورد مطالعه، شاخص‌هایی تعیین و در قالب پرسشنامه در شهرهای جزیره تکمیل شد. جداول تجزیه و تحلیل استخراج

شده از پرسشنامه توسط SPSS به تفکیک در سه جدول اثرات اقتصادی گردشگری (جدول ۲)، اثرات اجتماعی گردشگری (جدول ۳)، و اثرات کالبدی زیست محیطی گردشگری (جدول ۴) به همراه میزان معنی داری شاخص‌ها آمده است. همان گونه که در جداول مشخص است، تمامی شاخص‌ها از سطح معنی داری مناسبی برای تحلیل برخوردارند.

اثرات اقتصادی: گردشگری در هر منطقه اثرات اقتصادی اعم از مثبت و منفی بر جای می‌گذارد. برای بررسی این تاثیرات در منطقه مورد نظر شاخص‌هایی نظیر اشتغالی، درآمد، قیمت کالا و زمین و سرمایه‌گذاری مورد بررسی قرار گرفته‌اند. براساس دیدگاه شهروندان، گردشگری از لحاظ اقتصادی، تاثیرات مثبتی داشته است. باتوجه به جدول شماره ۳، ۳۰٫۸ و ۴۱٫۵ درصد شهروندان تاثیر گردشگری بر اشتغالی را خیلی زیاد و زیاد دانسته‌اند. مشاغل خدماتی همچون واحدهای تجاری و صنفی، آژانس‌های گردشگری، برگزاری تور، افزایش تعداد تاکسی‌های درون شهری، نگهبانی، به شدت رشد داشته به خصوص در فصول گردشگری (بهار و زمستان) که به چندین برابر می‌رسد. گردشگری در شهرها موجب بهبود درآمدها و سطح رفاه شهروندان با میانگین ۳٫۸ از ۵ شده است. همچنین، باعث تنوع محصولات داخلی بخصوص صنایع دستی، افزایش درآمد مراکز خدماتی و بازرگانی و افزایش سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی در شهرهای جزیره بخصوص شهر قشم شده است. گردشگری به شدت بر ساخت و ساز اعم از واحدهای تجاری و مسکونی و بهبود زیرساختهای ساحلی و پارکهای شهری تاثیر داشته شده است. حدود ۸۰ درصد از شهروندان معتقدند با ورود گردشگران به جزیره ساخت و ساز افزایش یافته است.

گردشگری علاوه بر اثرات مثبت، اثرات منفی اقتصادی نیز داشته است؛ از جمله اینکه در منطقه مورد بررسی، موجب افزایش قیمت زمین و مسکن شهری شده که سوداگری زمین را به دنبال داشته است؛ ساخت و ساز در منطقه بالا رفته و خانه‌هایی با سبک ناسازگار با معماری بومی ساخته شده است (جدول ۲). بنابراین، همانگونه که این جدول نشان می‌دهد، گردشگری از نظر اقتصادی هم تاثیرات مثبت و هم تاثیرات منفی داشته است که با برنامه‌ریزی درست و مناسب می‌توان اثرات منفی را به حداقل رساند.

اثرات اجتماعی: برای بررسی اثرات اجتماعی گردشگری در شهرهای جزیره، شاخص‌هایی نظیر تغییر در نوع لباس، مراسم بهبود وضعیت آموزش و بهداشت، تاثیر

گردشگران بر جاذبه‌ها، ناهنجاریهای اجتماعی مد نظر قرار گرفته است. بررسی‌ها نشان دهنده تاثیر زیاد گردشگران بر تغییر الگوی مصرف غذا، بهبود وضعیت آموزش و بهداشت فردی و عمومی، بهبود تعامل بومیان و افزایش مشارکت در کارهای جمعی، کاهش مهاجرت، افزایش تعلق شهروندان و بالارفتن امنیت در شهرها شده است. براساس بررسی‌های انجام شده نشان می‌دهد که بیش از ۸۰ درصد شهروندان معتقدند از زمانی که گردشگری در شهرها رشد کرده سطح سواد و آموزش مردم بالاتر رفته است. گردشگری، تاثیری بر تغییر مراسم بومی نداشته، و درگیری افراد بومی با گردشگران بسیار کم می‌باشد. از اثرات منفی اجتماعی نیز می‌توان به تاثیر زیاد گردشگران بر نوع پوشش بومیان و گسترش فرهنگ بیگانه و فاصله گرفتن از فرهنگ بومی، ایجاد مزاحمت گردشگران برای افراد بومی و گسترش ناهنجاریهای اجتماعی در بین جوانان بخصوص در فصول گردشگری اشاره نمود (جدول ۳). همان گونه که در این جدول مشخص است، گردشگری علاوه بر اینکه تاثیرات مثبتی داشته است، تاثیرات منفی زیادی بر جامعه بومی بویژه جوانان گذاشته است.

اثرات محیط زیستی: برای بررسی این اثرات نیز شاخص‌هایی نظیر حفاظت از محیط زیست و گونه‌های گیاهی و جانوری، تخریب بناهای تاریخی، چگونگی دفع زباله، ترافیک، تغییرات کاربری، فضاهای تفریحی و ورزشی و عملکرد شهرداریها مد نظر قرار گرفته است.

بررسی‌ها گویای این واقعیت است که گردشگری به آگاهی بیشتر شهروندان نسبت به محیط‌زیست انجامیده و موجب شده است شهروندان به حفظ محیط خود اهمیت بیشتری دهند و از رهاسازی زباله در معابر تا حدودی خودداری کنند. طبق داده‌های جدول ۵، تعداد زیادی از افراد تاثیر گردشگری بر بهبود وضعیت محیط‌زیست را کم دانسته‌اند و معتقدند بسیاری از گردشگران با رهاسازی زباله در محیط موجب آلودگی آن شده و از طرفی دیگر باعث از بین رفتن گونه گیاهی و جانوری شده‌اند. حدود ۸۰ درصد پاسخگویان اذعان کرده‌اند یکی از عوامل تخریب بناهای تاریخی و فرهنگی جزیره، حجم زیاد گردشگران و عدم رعایت اصول اخلاقی و قانونی در این گونه اماکن می‌باشد. گردشگری در شهرها باعث بهبود وضعیت معابر داخلی و راه‌های برون شهری شهری شده است، اما به دلیل حجم زیاد گردشگران بخصوص در شهر قشم و در گهان، موجب افزایش ترافیک و آلودگیهای ناشی از آن شده است. با توجه به جدول شماره ۵ شهروندان معتقدند

گردشگری به گسترش خدمات زیر بنایی بخصوص آب کمک کرده است اما باعث تغییر کاربریها و تبدیل ارضی به مجتمع های تجاری و مسکونی چند طبقه و همچنین باعث از بین رفتن بافت با ارزش شهر شده است. از اثرات مثبتی که گردشگری بر محیطهای شهری جزیره گذاشته است می توان به افزایش خدمات شهرداریها، افزایش بودجه های مربوط به حفظ محیطزیست از سوی مسولین، افزایش فضای سبز شهری، گسترش و توسعه پارکهای شهری و ساحلی، و همچنین افزایش فضاهای تفریحی - ورزشی سرپوشیده و سرباز اشاره نمود (جدول ۴).

جدول ۳: تاثیرات گردشگری بر شاخص های پایداری اقتصادی شهر از نگاه مردم

ردیف	تاثیرات اقتصادی گردشگری	خیلی زیاد*	زیاد*	متوسط*	کم*	خیلی کم*	میانگین (از ۵)	**پیرسون کای اسکوئر
۱	گردشگری تا چه حد منجر به اشتغال زایی برای مردم شهر شده است؟	۳۰/۸	۴۱/۵	۲۵/۴	۲/۳	۰	۴	۰/۰۰۰
۲	گردشگری تا چه حد موجب بهبود درآمد و سطح رفاه شده است؟	۱۸/۲	۵۵/۸	۲۲/۴	۲/۴	۱/۲	۳/۸	۰/۰۰۰
۳	گردشگری تا چه حد سبب افزایش قیمت کالاها و اجناس شده است؟	۲۳/۷	۵۶/۶	۱۶/۶	۳	۲	۴	۰/۰۰۰
۴	گردشگری تا چه حد موجب افزایش قیمت زمین و مسکن در شهرهای جزیره شده است؟	۳۸/۶	۴۸/۲	۱۱/۱	۲/۱	۰	۴/۲	۰/۰۰۰
۵	گردشگری تا چه حد الگوی مشاغل افراد را تغییر داده است؟	۱۱/۲	۱۶	۵۸/۶	۱۲/۹	۱/۳	۳/۲	۰/۰۰۰
۶	گردشگری تا چه حد موجب تنوع محصولات داخلی شهرهای جزیره شده است؟	۱۳/۴	۴۵/۶	۳۴/۵	۶/۵	۰	۳/۶	۰/۰۰۰

ردیف	تاثیرات اقتصادی گردشگری	خیلی زیاد*	زیاد*	متوسط*	کم*	خیلی کم*	میانگین (از ۵)	**پیرسون کای اسکوئر
۷	گردشگری تا چه حد منجر به گسترش سوداگری زمین در شهرهای جزیره شده است؟	۳۱/۲	۴۸/۵	۲۰/۳	۰	۰	۴/۱	۰/۰۰۰
۸	گردشگری تا چه حد بر افزایش ساخت و ساز در شهرهای جزیره تاثیر داشته است؟	۵۰/۲	۴۰/۴	۹/۴	۰	۰	۴/۴	۰/۰۰۰
۹	گردشگری تا چه میزان باعث افزایش درآمد مراکز و احدهای خدماتی و بازرگانی و صنعتی شهر شده است؟	۱۹/۳	۳۰/۲	۴۹/۲	۱/۳	۰	۳/۶	۰/۰۰۰
۱۰	گردشگری تا چه حد موجب بهبود کمی و کیفی صنایع دستی شده است؟	۱۳	۴۱/۷	۲۳/۱	۲۲/۲	۰	۳/۴	۰/۰۰۰
۱۱	گردشگری تا چه میزان موجب افزایش سرمایه گذاریهای داخلی و خارجی در شهر شده است؟	۱۱/۲	۵۷/۳	۲۶/۱	۵/۴	۰	۳/۷	۰/۰۰۰

*درصد پاسخ ساکنان به سوالات مطرح شده

**میزان معنی داری شاخص ها در سطح ۹۵ درصد

جدول ۴: تاثیرات اجتماعی - فرهنگی گردشگری بر شاخص های پایداری از نگاه مردم

ردیف	تاثیرات اجتماعی گردشگری	خیلی زیاد*	زیاد*	متوسط*	کم*	خیلی کم*	میانگین (از ۵)	** پیرسون کای اسکوئر
۱	گردشگری تا چه حد به تغییر نوع پوشش در شهرهای جزیره منجر شده است؟	۱۲/۴	۴۵/۱	۴۰/۱	۲/۴	۰	۳/۶	۰/۰۰۰
۲	گردشگری تا چه حد به تغییر نوع مراسم (عزاداری، عروسی، و...) منجر شده است؟	۶/۱	۱۵	۳۰/۷	۳۳/۳	۱۹/۴	۲/۴	۰/۰۰۰
۳	گردشگری تا چه حد به تغییر الگوی مصرف غذا در شهرهای جزیره منجر شده است؟	۱۰/۲	۳۲/۵	۴۴/۱	۱۳/۲	۰	۳/۳	۰/۰۰۲
۴	گردشگری تا چه حد به گسترش فرهنگ گردشگران و فاصله گرفتن از فرهنگ بومی منجر شده است؟	۱۹/۶	۴۴/۱	۳۳/۳	۳	۰	۳/۸	۰/۰۰۰
۵	گردشگری تا چه حد موجب بهبود وضعیت آموزش در شهر شما شده است؟	۱۹/۴	۳۳/۳	۳۰/۷	۱۵	۱/۶	۳/۵	۰/۰۰۰
۶	گردشگری تا چه حد موجب بهبود وضعیت بهداشت فردی و عمومی شده است؟	۱۲/۹	۲۶/۴	۴۶/۲	۱۴/۵	۰	۳/۳	۰/۰۰۰
۷	گردشگران وارد شده به جزیره تا چه حد برای شما مزاحمت ایجاد کرده اند؟	۹/۲	۴۵/۱	۳۰/۱	۱۵/۶	۰	۳/۴	۰/۰۰۰
۸	گردشگران تا چه میزان باعث آسیب دیدن ابنیه و آثار تاریخی می شوند؟	۱۰/۵	۱۴/۶	۶۵	۹/۹	۰	۳/۲	۰/۰۰۰

ردیف	تأثیرات اجتماعی گردشگری	خیلی زیاد*	زیاد*	متوسط*	کم*	خیلی کم*	میانگین (از ۵)	**پیرسون کای اسکوئر
۹	میزان امنیت شهر شما در فصول گردشگری چقدر است؟	۱۰/۲	۲۷	۴۵/۷	۱۴/۶	۲/۵	۳/۲	۰/۰۰۰
۱۰	میزان تعامل شهروندان با گردشگران در چه حد است؟	۱۲	۱۹	۶۵	۲/۴	۱/۶	۳/۳	۰/۰۰۰
۱۱	میزان رضایت مردم از گردشگران در چه حد است؟	۷/۴	۴۵	۳۳/۴	۱۳	۱/۲	۳/۴	۰/۰۰۰
۱۲	به نظر شما، رسیدگی به گردشگران در شهر شما خوب است؟	۲۰/۶	۴۸/۷	۲۹/۴	۱/۳	۰	۳/۸	۰/۰۰۰
۱۳	آیا تاکنون پیش آمده که بین شما و گردشگران درگیری ایجاد شود؟	۱/۱	۱۲/۴	۱۶/۴	۵۵/۴	۱۴/۷	۲/۲	۰/۰۰۰
۱۴	گردشگری تا چه حد به گسترش ناهنجاری (اعتیاد، انجام منکرات، و...) بین جوانان شده است؟	۱۲/۴	۴۶/۱	۴۰/۵	۱	۰	۳/۶	۰/۰۰۰
۱۵	گردشگری تا چه حد موجب افزایش تعلق خاطر شما به شهرتان شده است؟	۱۱/۴	۱۰/۴	۷۳/۳	۳/۴	۱/۵	۳/۲	۰/۰۰۰
۱۶	شما تا چه میزان تمایل به مهاجرت از شهر خود دارید؟	۰	۱/۲	۲/۵	۴۱/۲	۵۵/۱	۱/۴	۰/۰۰۰
۱۷	آیا گردشگری باعث شده تا شما در کارهای جمعی مشارکت کنید؟	۸,۵	۳۱/۷	۴۸/۷	۷/۷	۳/۴	۳/۳	۰/۰۰۰

*درصد پاسخ ساکنان به سوالات مطرح شده

**میزان معنی داری شاخص‌ها در سطح ۹۵ درصد

جدول ۵: تاثیرات محیط زیستی گردشگری بر شاخص های توسعه پایدار از نگاه مردم

ردیف	تاثیرات محیطی گردشگری	خیلی زیاد*	زیاد*	متوسط*	کم*	خیلی کم*	میانگین (از ۵)	**پیرسون کای اسکوئر
۱	گردشگری تا چه حد موجب حفظ بیشتر محیط زیست از طرف شهروندان شده است؟	۳/۶	۱۴/۲	۸۶/۶	۱۰/۳	۳/۳	۳	۰/۰۰۰
۲	گردشگری تا چه حد به محیط زیست منطقه لطمه زده و موجب آلودگی آن شده است؟	۹/۹	۳۳/۳	۴۵/۲	۱۲/۶	۰	۳/۴	۰/۰۰۰
۳	گردشگران تا چه حد موجب از بین رفتن گونه های گیاهی و جانوری منطقه شده اند؟	۲۶	۳۲/۲	۳۱/۴	۱۰/۴	۰	۳/۷	۰/۰۰۰
۴	گردشگری تا چه حد موجب تخریب بناهای تاریخی و فرهنگی شده است؟	۳۵/۲	۴۴/۴	۲۰/۴	۰	۰	۴/۱	۰/۰۰۰
۵	گردشگری تا چه حد موجب دفع بهداشتی زباله و جلوگیری از ورود فاضلاب های خانگی به معابر شده است؟	۱۴/۶	۳۳/۳	۳۰/۵	۲۰/۳	۱/۳	۳/۳	۰/۰۰۰
۶	گردشگری تا چه حد موجب بهبود وضعیت معابر داخلی و راه های ارتباطی شهر با دیگر نقاط شده است؟	۱۰/۳	۴۱/۶	۴۵/۱	۰	۰	۳/۵	۰/۰۰۰
۷	گردشگری تا چه میزان موجب افزایش ترافیک و آلودگی های ناشی از آن شده است؟	۲/۵	۷۹/۱	۱۰/۳	۸/۱	۰	۳/۷	۰/۰۰۰

ردیف	تاثیرات محیطی گردشگری	خیلی زیاد*	زیاد*	متوسط*	کم*	خیلی کم*	میانگین (از ۵)	**پیرسون کای اسکوئر
۸	گردشگری تا چه حد موجب گسترش خدمات زیربنایی (آب، برق، مخابرات و ...) از سوی دولت و شهرداری شده است؟	۱۹/۲	۴۸/۶	۳۲/۲	۰	۰	۳/۸	۰/۰۰۰
۹	درآمد گردشگری تا چه حد باعث حفظ و نگهداری منابع طبیعی و محیط زیست شده است؟	۷/۲	۱۸/۲	۵۸/۷	۱۳/۴	۲/۵	۳/۱	۰/۰۰۰
۱۰	گردشگری تا چه میزان به تغییر کاربری زمین به کاربری های تجاری منجر شده است؟	۲۵/۴	۵۵/۴	۱۹/۲	۰	۰	۴	۰/۰۰۱
۱۱	گردشگری تا چه میزان باعث شده مردم به زیباسازی شهر خود بپردازد؟	۲/۵	۱۳/۸	۶۸/۴	۱۳/۸	۱/۵	۳	۰/۰۰۰
۱۲	گردشگری تا چه میزان به گسترش فضاهای سبز در شهر منجر شده است؟	۱۲/۵	۳۳/۴	۴۵/۸	۵	۳/۳	۳/۴	۰/۰۰۰
۱۳	گردشگری تا چه میزان سبب افزایش فضاهای تفریحی و ورزشی شده است؟	۱/۲	۵۵/۴	۴۳/۴	۰	۰	۳/۵	۰/۰۰۰
۱۴	گردشگری تا چه میزان موجب بهبود عملکرد شهرداری شده است؟	۴/۳	۴۸/۶	۳۴/۵	۱۲/۶	۰	۳/۴	۰/۰۰۰

*درصد پاسخ ساکنان به سوالات مطرح شده

**میزان معنی داری شاخص ها در سطح ۹۵ درصد

نتیجه گیری

امروزه گردشگری به عنوان یکی از ارکان اصلی اقتصاد جهانی سهم چشمگیری در معادلات اقتصادی بین‌المللی ایفا می‌کند. از این رو با توسعه فعالیت‌های گردشگری و شناسایی بخشی از جاذبه جهانگردی ایران بخصوص در نواحی شهری می‌توان به بهبود ارتقای سطح این فضاها کمک شایانی کرد و برای بهسازی و باسازی کالبد اقتصادی و اجتماعی آن‌ها گام موثری برداشت و توسعه گردشگری شهری هم به ساکنان بومی شهرها و هم اقتصاد ملی کشور کمک کرد. جزیره قشم یکی از مناطق مستعد برای جذب گردشگر است که دارای قابلیت‌های گردشگری بالایی (چه از لحاظ جاذبه و چه خدمات گردشگری) برخوردار است و گردشگران زیادی بویژه در فصول بهار و زمستان از آن دیدن می‌کنند. بررسی‌های صورت گرفته در شهرهای جزیره قشم (قشم، درگهان و سوزا) از طریق مطالعات میدانی و ارائه پرسشنامه در بین شهروندان که بصورت تصادفی انتخاب شده بودند، نشان می‌دهد گردشگری در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی - کالبدی اثراتی را بر توسعه شهری موجب شده که برخی جنبه مثبت و برخی جنبه منفی داشته‌اند. براساس این ارزیابی، گردشگری در زمینه توسعه اقتصادی سبب اشتغالزای شده است البته این نکته نیز قابل ذکر است که یکی مشکلات و ضعف گردشگری در این بخش می‌توان به فصلی بودن گردشگری اشاره کرد زیرا در فصول تابستان و پاییز تعداد ورود گردشگران به منطقه بسیار کاهش می‌یابد و باعث می‌شود برخی از مشاغل که در فصول گردشگری رونق می‌یابد در زمانی که تعداد گردشگران در منطقه کاهش یابد تعداد افراد شاغل در آن بخش کاهش یا به کل از بین برود. افزایش درآمد، بهبود سطح رفاه شهروندان، تنوع کیفی و کمی صنایع دستی و افزایش سرمایه‌گذاری‌های خارجی و داخلی درون شهرها از دیگر اثرات مثبت اقتصادی گردشگری در منطقه است که امکان توسعه شهر را فراهم نموده است. اما در این زمینه اثرات منفی نیز داشته است که می‌توان به افزایش قیمت کالاها بخصوص در فصول گردشگری اشاره نمود که به ضرر طبقات پایین جامعه تمام خواهد شد و باعث می‌شود قدرت خرید این افراد کاهش یابد. گردشگری باعث افزایش قیمت زمین و مسکن شهری مخصوصاً زمین‌هایی که در مرکز شهر و در کنار سواحل قرار دارد شده است و این افزایش قیمت باعث رواج، سوداگری زمین در شهرهای جزیره شده است. افزایش ساخت و ساز بیش از حد و متراکم و افزایش واحدهای تجاری باعث ایجاد انواع آلودگی‌ها در شهرها بخصوص آلودگی بصری و رشد بی‌قواره

شهرها شده است که خود مانع اساسی بر سر راه توسعه اقتصادی شهرها می‌باشد. بررسی‌های صورت گرفته در زمینه اثرات اجتماعی همانند اثرات اقتصادی نشان‌دهنده نتایج منفی و مثبت می‌باشد. بهبود الگوی مصرف غذا، آموزش، بهداشت فردی و عمومی، افزایش تعامل و مشارکت مردم بومی در کارهای جمعی، کاهش مهاجرت، افزایش تعلق به شهر و بالارفتن امنیت، بیانگر اثرات مثبت گردشگری بر جوامع شهری در جزیره قشم می‌باشد و تغییر پوشش بومیان، گسترش فرهنگ بیگانه و فاصله گرفتن از فرهنگ بومی، گسترش ناهنجاریهای اجتماعی بخصوص در بین جوانان از اثرات منفی اجتماعی ورود گردشگران در محیط شهری می‌باشد. از لحاظ زیست محیطی و کالبدی نیز اگر چه گردشگری موجب افزایش آگاهی شهروندان به حفظ محیط، افزایش خدمات شهری و افزایش فضاهای سبز و تفریحی شده است اما با اثرات منفی زیادی را داشته است که می‌توان به آلودگی‌های محیطی توسط گردشگران که بیشتر در نوار ساحلی جزیره به چشم می‌خورد اشاره نمود. با وجود استقرار سطل‌های زباله و تابلوهای راهنما در سواحل و فضاهای سبز شهری برخی از گردشگران آن را رعایت نمی‌کنند. گردشگری در مناطق شهری با افزایش ترافیک و آلودگی‌های ناشی از آن، تغییر کاربری ارضی و از بین رفتن بافت با ارزش شهری همراه بوده که مغایر با اهداف توسعه شهری می‌باشد و نیازمند توجه بیشتر مسولین به این گونه مسائل می‌باشد.

آن گونه که مشخص شد گردشگران با انگیزه‌های مختلف (بیشتر خرید و تفریح) وارد محیط‌های شهری شده و از لحاظ اقتصادی، اجتماعی و محیطی اثرات مثبت و منفی می‌گذارد. بنابراین، انجام اقدامات لازم و فراهم کردن امکانات و خدمات گردشگری در شهرهای جزیره می‌تواند موجب اثرات مطلوب اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی در شهرها شده و زمینه ساز توسعه شهری شود و با توجه به حجم بالایی از گردشگران که منطقه با آن روبروست، می‌توان با برنامه‌ریزی صحیح و اصولی به پیشبرد اقتصادی-اجتماعی شهرها کمک کرد.

از جمله مهمترین پیشنهادهایی که می‌تواند وضعیت گردشگری در منطقه را ارتقا دهد، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

پیشنهادها

اقتصادی و زیربنایی

- مشارکت و سرمایه گذاری دولت در زمینه توسعه فعالیتهای گردشگری در منطقه؛
- تسریع در ایجاد ارتباط زمینی بین جزیره در قسمت بندرلافت و شمال آن در بندر پل با فاصله ۱۸۰۰ متر؛
- برخورد جدی و پیگیرانه مسولین با دلالان و سوداگران زمین؛
- تعریض راه و ایمن کردن راه های آسفالته درون شهری و برون شهری؛
- توسعه و احداث خدمات بین راهی نظیر جایگاه سوخت، تعمیرگاه خودرو و تابلوهای گردشگری؛
- بالا بردن سطح کیفیت تسهیلات کالبدی و خدماتی مسافرخانهها، رستورانها و سایر مراکز اقامتی موجود در منطقه؛
- بالا بردن سطح بهداشت در مراکز اقامتی و پذیرایی؛
- کنترل قیمت ها و جلوگیری از چندگانگی قیمت ها در منطقه.

اجتماعی و فرهنگی

- برقراری نظم و انضباط عمومی در مراکز تفریحی و گردشگری منطقه به ویژه در فصول گردشگری؛
- رواج فرهنگ گردشگری در منطقه و معرفی گردشگری به عنوان یک صنعت و برشمردن اثرات آن برای افراد محلی؛
- آگاه ساختن گردشگران نسبت فرهنگ بومی و احترام به آن؛
- تشویق مردم محلی به اقدامی خودجوش در زمینه تبلیغ گردشگری در منطقه و ایجاد شرایط آن؛ و
- تبلیغ از طریق تهیه بروشور، عکس و کارت پستال هایی از جاذبه های گردشگری منطقه و توزیع آنها میان گردشگران.

محیط زیست

- افزایش آموزش های بازراننده از تخریب محیط زیست توسط گردشگران، شهروندان و مجریان این بخش؛

- شناسایی، حفظ و معرفی گونه‌های گیاهی و جانوری متنوع جزیره و جذب گردشگران علاقه‌مند در این زمینه؛
- اجرای برنامه‌هایی برای حفظ منابع گردشگری طبیعی و انسانی موجود در برابر هر نوع برخورد مخرب و غیرمسئولانه از هر جانی که باشد؛
- تلاش در بهسازی منابع موجود طبیعی و تاریخی موثر در گردشگری؛
- نصب تابلوهای هشداردهنده در زمینه حفظ محیط‌زیست؛
- توجه بیشتر مسئولان محلی و گردشگری منطقه نسبت به بهداشت محیط؛
- اتخاذ سیاست‌ها و تدابیر مشترک از سوی مدیریت شهر و سازمان میراث فرهنگی جهت جلوگیری از تغییر کاربری‌های غیراصولی زمین در منطقه.

منابع

- انوری، آریا؛ نساج، مینا (۱۳۸۶)، بررسی و تبیین نقش صنعت گردشگری در توسعه فضای شهری، همایش منطقه‌ای جغرافیا، گردشگری و توسعه پایدار، دانشگاه آزاد اسلامشهر، تهران.
- توسلی، غلامعباسی (۱۳۸۹)، نظریه‌های جامعه‌شناسی، انتشارات سمت، تهران.
- حیدری چیا، رحیم؛ حسن زاده دلیر، کریم. (۱۳۸۲)، جستاری پیرامون ارزیابی صنعت گردشگری در ایران، مجله جغرافیا و برنامه‌ریزی، شماره ۱۳، ۹۴-۵۹.
- دخیلی کهنمویی، جواد (۱۳۸۳). بررسی راهکارهای توسعه و توریسم در آذربایجان شرقی، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تبریز، تبریز.
- رهنمایی، محمد تقی و همکاران (۱۳۸۷)، بررسی ظرفیت حوزه مقصد گردشگری با تاکید بر جامعه میزبان: کلاردشت، پژوهش‌های جغرافیایی انسانی، تهران، شماره ۶۶.
- زاهدی، شمس‌السادات؛ نجفی، غلامعلی. (۱۳۸۵)، بسط مفهومی توسعه پایدار، نشریه مدرس علوم انسانی، دوره ۱۰، شماره ۴.
- زیاری، کرامت الله و همکاران (۱۳۸۸). بررسی تحولات جمعیتی و سکونت در شهر قشم تا افق ۱۴۰۵، مطالعات و پژوهش‌های شهری-منطقه‌ای: سال اول، شماره ۲، ۳۷-۵۰.
- سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، (۱۳۸۲)، جغرافیای جزایر ایرانی خلیج فارس قشم، لارک، هرمز، هنگام، انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، تهران.

- سرایبی، محمد حسین؛ شمشیری، مسلم. (۱۳۹۲)، بررسی وضعیت گردشگری در شهر شیراز در راستای توسعه پایدار با استفاده از تکنیک SWot، شماره ۱، جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی سال ۲۴، شماره ۱، ۸۸-۶۹.
- شارپلی، ریچارد؛ تفلر، دیوید. (۱۳۹۱). برنامه ریزی توسعه گردشگری در کشورهای در حال توسعه، ترجمه ضرغام بروجنی، انتشارات مهکامه.
- شهابیان، پویان (۱۳۹۰)، بررسی نقش اثرات گردشگری شهری در توسعه پایدار شهر: با تاکید بر ادراک ساکنان، آرمان شهر، تهران، شماره ۷، ۱۳۲-۱۲۱.
- صالحی فرد، محمد (۱۳۹۰)، گردشگری روستایی (مبانی برنامه‌ریزی و طرح‌های ساختاری)، مشهد، نشر مردنیز، چاپ اول.
- صیدایی، سید اسکندر؛ رستمی، شهین (۱۳۹۱)، سنجش تاثیرات اقتصادی و اجتماعی- فرهنگی توسعه گردشگری نمونه موردی: شهر کرمانشاه، مجله علمی و پژوهشی برنامه‌ریزی فضایی، سال دوم، شماره سوم، ۱۱۰-۹۵.
- ضرابی، اصغر؛ اسلامی پریخانی، صدیقه (۱۳۹۰)، سنجش تاثیرات اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی، و زیست محیطی توسعه گردشگری (مطالعه موردی شهرستان مشکین شهر)، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، شماره ۷۵، صص ۵۲-۳۷.
- فنی، زهره (۱۳۹۳)، توسعه، جهانی شدن و پایداری، (چاپ دوم) تهران: مرکز ملی جهانی شدن.
- فنی، زهره؛ محمدنژاد، علی (۱۳۸۹)، نقش مدیریت شهری در توسعه گردشگری مطالعه موردی: شهر رامسر، فصلنامه مطالعات مدیریت گردشگری، دانشگاه علامه طباطبایی، شماره ۱۱.
- قاسمی خوزانی، محمد (۱۳۸۶)، ساختار و کارکرد گردشگری مذهبی- فرهنگی و مدیریت آن در کلانشهر مشهد، پایان نامه مقطع دکتری، دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
- کازس، ژرژ؛ فرانسواز، پوتیه (۱۳۸۳)، جهانگردی شهری، ترجمه صلاح الدین محلاتی، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- کاظمی، مهدی (۱۳۸۶)، مدیریت گردشگری، تهران: انتشارات سمت، چاپ سوم.
- کاظمی، مهدی (۱۳۸۶)، بررسی اثرات اقتصادی و فرهنگی توسعه جهانگردی از دیدگاه ساکنان، فصلنامه مطالعات جهانگردی، شماره ۳، ۱۶-۱.

- محلانی، صلاح الدین (۱۳۸۰)، *درآمدی بر جهانگردی*، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
- مرکز آمار ایران، *شناسنامه آبادی های کشور، شهرستان قشم*، سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۰.
- منشی زاده، رحمت الله (۱۳۸۴)، *اندر مقوله گردشگری*، انتشارات منشی.
- موحد، علی (۱۳۸۶)، *گردشگری شهری*، چاپ اول، انتشارات دانشگاه چمران اهواز.
- میسون، پیترا (۱۳۸۷)، *گردشگری: اثرات، برنامه ریزی و مدیریت*، ترجمه میرزایی و ترابیان، انتشارات ترمه.
- ناجی، رضا (۱۳۷۴) *راهیابی به توسعه صنعت ایرانگردی و جهانگردی*، تهران: مرکز تحقیقات و مطالعات سیاحتی.
- نوربخش، مرتضی؛ اکبرپور، محمد (۱۳۸۹)، *نقش گردشگری شهری در اقتصاد کلان شهرها*، ویژه نامه اقتصاد گردشگری.
- وای گگی، چاک؛ فایوسولا، ادواردو (۱۳۹۰)، *جهانگردی در چشم انداز جامع*، ترجمه علی پارسائیان و سید محمد اعرابی، دفتر پژوهش های فرهنگی، چاپ ششم.
- هاشم پور، سیده فهیمه و همکاران (۱۳۹۱)، *بررسی اثرات اقتصادی و زیست محیطی گردشگری از دیدگاه شهروندان (مطالعه موردی: شهر بابلسر)*، فصلنامه علمی پژوهشی *اکوسیستم های طبیعی ایران*، سال سوم، شماره اول، ۶۳-۴۹.

- Blowers, Andrew (1994), *Planning for Sustainable Environment) A Report the Town and Country planning Association*, London, Ear the scam Pub.
- Briedenhann J., Wickens E (2004), *Tourism routes as a tool for the economic development of rural areas-vibrant hope or impossible dream?* *TourismManagement:www.Elsever.com/locate/tourman.p.l.*
- Butler, R. W, (2000): *Ecotourism-Has it Achieved Majority or Has the Bubble Burst*, Keynote Address, Pacific Rim Tourism, Rotor, New Zealand.
- Chouguill, Charles (1993), *Sustainable Cities: Urban Policies for the future*, *Habitat International*, Vol. 17, No.3, PP: 1-12.
- Eccles Gavin & Costa Jorge (1996), *Perspective on Tourism Development*, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, and Volume: 8 number: 7, p44.

- Garcia Falcon, J., M, (1999), *Medina, Sustainable Tourism Development in Islands: A CASE STUDY OF GRAN CANARIA*, www.Scince direct.com.
- Haley. A.J., Snaith. Tim, Miller. Graham. (2005), the Social Impacts of Tourism a Case Study of Bath, UK: *Annals of Tourism Research*, Vol.32, No.3, pp.647-665
- Hall, C. M, Stephen J. (2006), *The geography and Tourism and Recreation*, London: Rutledge, third edition, available on [http //www.e-bookstore.tandf.co.uk](http://www.e-bookstore.tandf.co.uk).
- Holjeva A, I. (2003), A Vision of Tourism and the Hotel industry in the 2 Is.t. Century, *Hospitality management*, Vol 22.
- Kim, Kyungmi. (2002), *The Effects Of Tourism Impact Upon Quality Of Life Resident in the Community*. ProQuest Dissertations and Theses, Published by: Polytechnic Institute and State University, Virginia. Available online in: [http:// scholar.lib. vt. edu/ theses/ available/etd-12062002-123337/unrestricted/Title_and_Text.pdf](http://scholar.lib.vt.edu/theses/available/etd-12062002-123337/unrestricted/Title_and_Text.pdf)
- Law C.M, (1993), *Urban Tourist Attracting Visitor to Large City*, (*Tourist, Leisure & Recreation Series*), Man Sell, British Library Cataloguing, Oxford dictionary, volume XI, 1970.
- Sharpley, J. and Richard (1997), *Rural Tourism: an Introduction*, International Thomson Business Press, London.
- Simmons, Ian, (1998). *Interpreting nature: culture constructions of the environment*, Rutledge, London.
- White, Rodney R. (1994) *Strategic Decision for Sustainable Urban Development in the Third World*, TWRP, vol.16, NO.2,pp: 103-116.
- WTO, (1995), *Concepts. Definition and Classifications for Tourism Statistics*. Madrid: World Tourism Organization Press.
- WTO. (2001), *International Cultural Tourism Charter, Managing Tourism at Place of Heritage Significance*. Mexico: World Tourism Organization Press.